

УНИВЕРЗИТЕТ “СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ” – БИТОЛА
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ – ПРИЛЕП
UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI” – BITOLA
FACULTY OF ECONOMICS – PRILEP

45 години/years

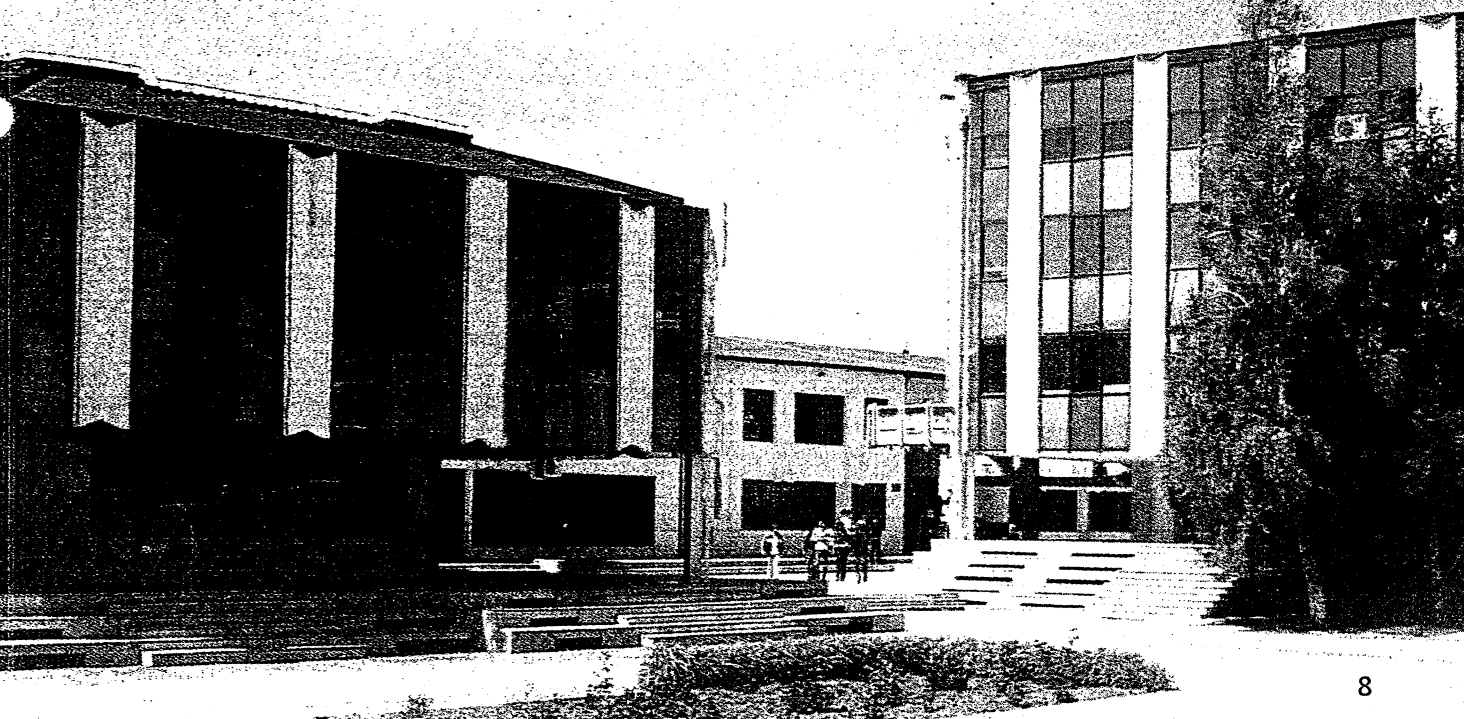
Меѓународна научна конференција

**ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА НОВАТА
ЕКОНОМИЈА**

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ

**CHALLENGES OF THE NEW
ECONOMY**

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL CONFERENCE

УНИВЕРЗИТЕТ "СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ" – БИТОЛА
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ – ПРИЛЕП
UNIVERSITY "ST. KLIMENT OHRIDSKI" – BITOLA
FACULTY OF ECONOMICS – PRILEP

45 години/years

Меѓународна научна конференција

**ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА НОВАТА
ЕКОНОМИЈА**

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ

**CHALLENGES OF THE NEW
ECONOMY**

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL CONFERENCE

Том 2 / Volume 2

Охрид/Ohrid
14 – 16 октомври /October 2005

International Steering Committee / Научен одбор

Prof. Gordana Trajkoska PhD	Faculty of Economics – Prilep
Prof. Marika Basheska-Gjorgjieska PhD	Faculty of Economics – Prilep
Prof. Sasho Atanasoski PhD	Faculty of Economics – Prilep
Prof. Slavica Roceska PhD	Faculty of Economics – Prilep
Prof. Jakov Crnkovic PhD	School of Business, University at Albany, New York
Prof. Zdravko Zdravkoski PhD	Faculty of Economics – Prilep
Prof. Mune Georgieski PhD	Faculty of Economics - Prilep
Prof. Dimo Dimkov PhD	Faculty of Economics - Prilep
Prof. Borka Sokoloski PhD	Faculty of Economics - Prilep
Prof. Kosta Sotiroski PhD	Faculty of Economics - Prilep
Prof. Branko Trajkoski PhD	Faculty of Economics - Prilep
Academic Taki Fiti	Faculty of Economics – Skopje
Prof. Branislav Pelevic PhD	Faculty of Economics – Belgrade
Prof. Tonci Lazibat PhD	Faculty of Economics - Zagreb
Prof. Pero Tumbas PhD	Faculty of Economics - Subotica
Prof. Gligor Bisev PhD	Stopanska Banka AD - Skopje
Prof. Pande Lazareski PhD	Institute for Sociological, Political and Juridical Research – Skopje

Издавач / Published by

Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола

University „St. Kliment Ohridski” - Bitola

Економски факултет – Прилеп

Faculty of Economics - Prilep

За издавачот : **проф. д-р Гордана Трајкоска, декан**

Печати:

Печатница „11 Октомври“ АД - Прилеп

CIP – Каталогизација во публикација
Матична и универзитетска библиотека
„Св. Климент Охридски“ – Битола

330.101 (063)

МЕЃУНАРОДНА научна конференција „Предизвиците на новата економија“ (2005 ; Охрид)

Предизвиците на новата економија : Зборник на трудови II : меѓународна научна конференција, Охрид, 14-16 октомври 2005 / [научен одбор Гордана Трајкоска ... [и др.]] = Challenges of the new economy : proceedings of the international conference, Ohrid, 14-16 October 2005 / [international steering committee Gordana Trajkoska ... [et al.]] – Битола: Универзитет „Св. Климент Охридски“ ; Прилеп : Економски факултет = Bitola : University „St. Kliment Ohridski“ ; Prilep : Faculty of Economics, 2006 год., – 2 св. (680 стр.): графички прикази; 24 см.,

Тираж 300 примероци. – Трудовите и на англ. јазик – Summaries и библиографија кон трудовите.

ISBN 9989-695-34-2

1. Гл. ств. насл. 2. Насп. ств. насл. 3. Трајкоска, Гордана.

COBISS.MK-ID 17764161

Д-р Трајко Мицески
ЈНУ Институт за тутун-Прилеп, Република Македонија
E-mail: Miceski_T@freemail.com.mk

РАЗВОЈ НА ТУТУНОПРОИЗВОДСТВЕН СЕМЕЕН БИЗНИС ВО НОВИТЕ УСЛОВИ НА СТОПАНИСУВАЊЕ

THE DEVELOPMENT OF TOBACCO FAMILY BUSINESS IN CONTEMPORARY MANAGEMENT CONDITIONS

Апстракт

Поаѓајќи од големото значење на тутунопроизводството како сè уште добро неорганизиран семеен бизнис, кој опфаќа ангажирање на околу 10 % од вкупното население во нашата Република, со право може да се размислува за негово развивање и подигнување на ниво на современ семеен бизнис, согласно со интенциите на Европската унија и условите на стопанисување што ги нуди новата економија.

Новите услови на стопанисување бараат примена на правилен менаџмент, правилно мотивирање на вработените т.е. ангажираните лица, следење на интензивните промени во деловното окружување, флексибилност во дејноста, преземање соодветни претприемачки активности и поголема грижа за обезбедување здрава животна средина.

Во трудот ќе се презентира модел за стратегискиот развој на тутунопроизводствениот бизнис во Р. Македонија заснован на добиените сознанија од светот, интенциите на ЕУ и нашите реални можности за користење на придобивките на новата економија во развојот на оваа дејност.

Клучни зборови: семеен бизнис, стратегиски развој, тутунопроизводствена дејност, менаџмент, претприемачки активности, атрибути на новата економија.

Abstract: The great importance of tobacco production, which engages about 10% of the total population of the Republic of Macedonia, offers possibilities for its development as a modern family business, in accordance with the intentions of the European Union and the conditions required by the new economy.

These conditions imply good management practice, motivation of the employees and all other persons engaged in the production, keeping up with the intensive changes in business environment, flexibility, entrepreneuring activities and care for healthier environment.

A model for strategic development of tobacco business in Macedonia will be presented in this paper, based on world literature, intentions in the EU and our real possibilities to use the achievements of the new economy in development of this branch.

Key words: family business, strategic development, tobacco production, management, entrepreneuring activities, attributes, new economy.

ВОВЕД

Тутунопроизводството претставува организирано земјоделско производство, главно во индивидуален-фармерски облик.

Суштината на секое организирано земјоделско производство па, и на тутунопроизводството се состои во соработката меѓу човекот и природата.

Колку таа соработка е поблиска и поактивна, толку и плодовите ќе бидат поквалитетни и побогати. Тоа значи дека колку повеќе тутунопроизводителите се попосветени на своето производство, толку ќе бидат поголеми и производствените резултати и економските ефекти од тоа производство.

Впрочем, денешните современи услови на стопанисување бараат од тутунопроизводителите производството на тутун да го издигнат на ниво на современ семеен бизнис, со примена на правилен менаџмент, правилно мотивирање на вработените, т.е. ангажираните лица, следење на интензивните промени во деловното окружување, флексибилност во дејноста, преземање соодветни претприемачки активности и поголема грижа за обезбедување здрава животна средина.

Целта на овој труд е да се прикажат состојбите и можностите за развој на тутунопроизводствениот бизнис во Р. Македонија, во согласност со современите светски достигнувања во таа дејност во, а

притоа, имајќи ги предвид поволностите, ограничувањата и вниманието кон животната средина.

ТУТУНСКАТА ИНДУСТРИЈА ВО СОВРЕМЕНИТЕ УСЛОВИ НА СТОПАНИСУВАЊЕ

Денес во деловниот свет владее голема слобода во работењето, слободно движење на капиталот и големи можности за трансфер на знаењето, технологиите и мастер вештините, што можат подолго време да носат многу корисности, просперитет, подобрување на живеењето и подобра социјална правичност¹.

Во тој контекст и светската тутунска индустрија се карактеризира со големи пазарни, сопственички, организациски и техничко-технолошки реструктурирања. Тие процеси особено се интензивни по распаѓањето и отворањето на затворените пазари за тутун и цигари во земјите од поранешниот Советски Сојуз, Источна Европа и воопшто сите земји во транзиција.

Националното производство на тутун во тие земји радикално се менува, односно се одржува во редуциран облик под патронат и/или сопствеништво на големите светски компании за производство и обработка на тутун.

Исто така се преземаат широки активности во организирањето на производството на тутун од сите аспекти (агрономски, економски, социјални, еколошки итн.). Индустриската обработка на тутун и трговијата со тутун доживува силна концентрација при што со спојување и аквизиција најголем дел од фирмите преминуваат во рацете на 3-4 релевантни светски компании.

За стекнување конкурентска предност и остварување поголеми профити се врши прераспределба на светските пазари и тоа по пат на големи сопственички и пазарни концентрации меѓу и внатре во националните и мултинационалните компании (на пример, BAT-Rothmans, RJR-Japan Tobacco, SEITA-Tabacalera, Austria Tabak-Swedish Match итн.). Ваквиот вид концентрација доведува вкупното светско производство на цигари да се концентрира во три мултинационални компании (BAT, Philip Morris, Japan Tobacco International), коишто успеваат да ја одржат својата преовладувачка и доминантна пазарна и монополска положба во голем број земји во светот.

Во поширокиот европски простор, пак се тежнее кон интернационализација на поголемите европски компании. Така се

¹ www.philipmorris.com, www.bat.com; , www.jti.com.

интегрираат француските и шпанските поранешни монополи во нова компанија ALTADIS, се интернационализираат две доминантни британски компании, GALANHER и IMPERIJAL, па австриската компанија AUSTRIATABAK, како и германската компанија REESTMA.

Натаму се забележуваат и реорганизации на тутунската индустрија на младите пазарни економии, коишто може да се каже дека се поттикнати и од меѓународните институции, како што се Светската банка, ММФ, преку преферирање на приватизацијата на индустриските претпријатија по секоја цена.

ТУТУНОПРОИЗВОДСТВЕНИОТ БИЗНИС И ПРОИЗВОДНИ РЕЗУЛТАТИ ВО СВЕТОТ И Р.МАКЕДОНИЈА

Врз успешноста на тутунопроизводствениот бизнис, покрај природните услови, најголемо влијание има човекот, со своето знаење и умешност. Умешноста се состои во користењето на поднебјето, климата, почвата, водата, техниката, технологијата и воопшто правилниот менаџмент со ангажираните ресурси во сèвкупните производствени процеси. Имено, колку подобро се користени овие фактори, толку се поголеми и производните резултати.

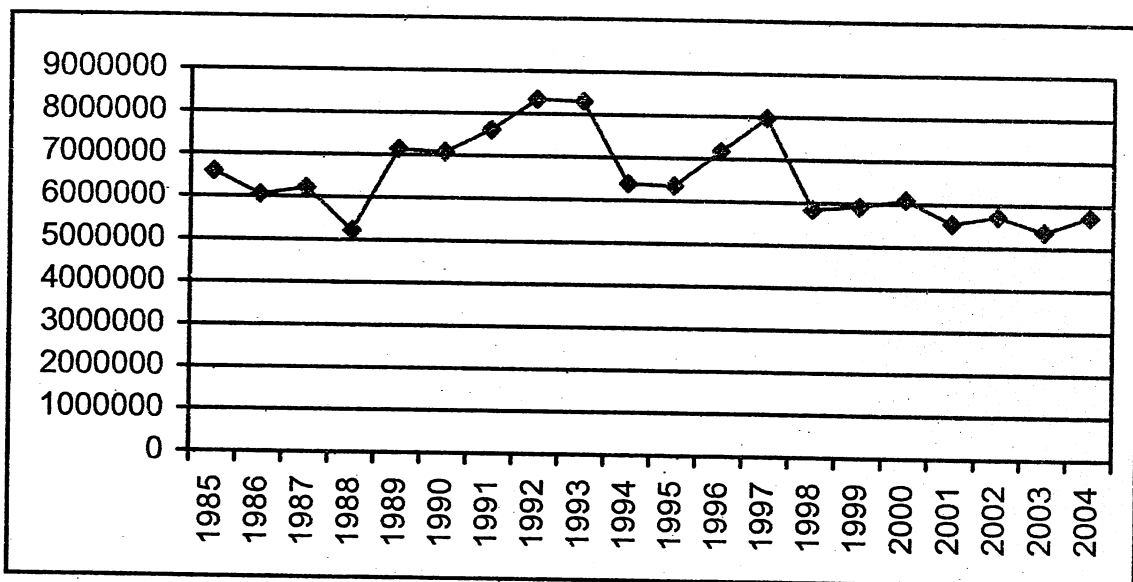
Остварените производни резултати од производството на тутунот во светот и Р.Македонија се прикажани во табела 1 и графиконите 1,2 и 3.

Табела 1.- Производство на тутун во светот и Р.Македонија во периодот од 1990 до 2001г.

Table 1.-Production of tobacco in World & R. Macedonia in the period 1990-2001

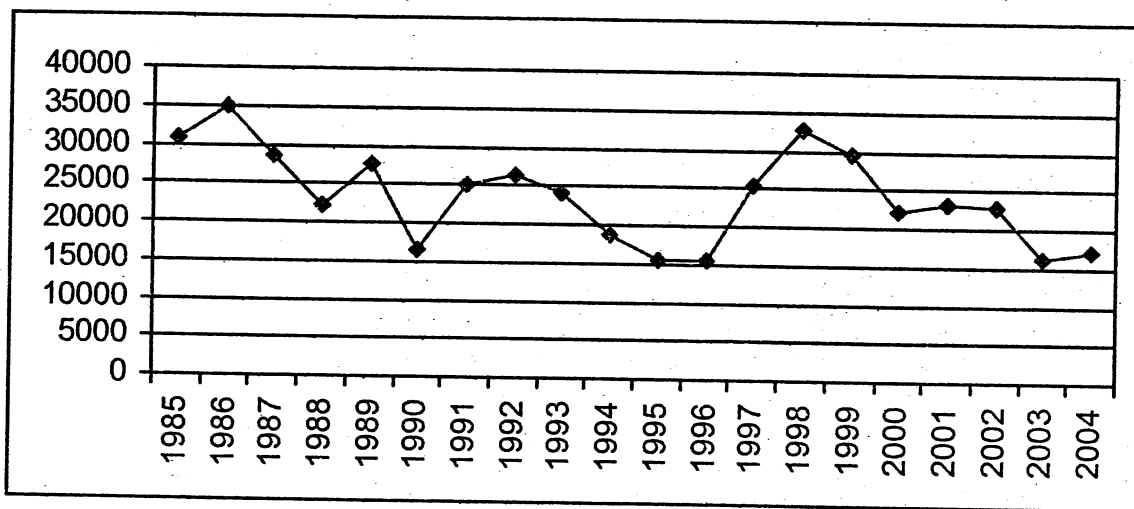
Р бр	Год.	Површини под тутун, во ха		Производство на тутун, во тони		Просечен принос, кг/ха	
		Свет	Р. Македонија	Свет	Р. Македонија	Свет	Р.М.
1	1985	4,109,000	28,505	6,590,000	30,728	1,604	1,078
2	1986	4,321,000	30,216	6,050,000	35,020	1,400	1,159
3	1987	4,302,000	25,465	6,214,000	28,648	1,444	1,125
4	1988	4,329,000	18,534	6,221,000	22,259	1,437	1,201
5	1989	4,989,000	24,456	7,137,000	27,537	1,431	1,126
6	1990	4,612,000	20,825	7,076,000	16,452	1,534	790
7	1991	5,031,000	18,324	7,607,000	25,195	1,512	1,375
8	1992	5,408,000	22,497	8,340,000	26,502	1,542	1,178
9	1993	5,355,000	21,373	8,306,000	24,002	1,551	1,123
10	1994	4,152,000	14,864	6,392,000	18,862	1,539	1,269
11	1995	4,170,000	10,891	6,355,000	15,683	1,524	1,440
12	1996	4,544,000	11,738	7,175,000	15,412	1,579	1,313
13	1997	4,894,000	19,296	7,975,000	25,308	1,630	1,312
14	1998	4,158,000	25,001	5,849,000	32,746	1,407	1,310
15	1999	4,230,000	24,696	5,924,000	29,368	1,400	1,189
16	2000	4,125,000	22,785	6,097,244	22,175	1,478	973
17	2001	4,218,000	20,074	5,551,535	23,217	1,316	1,157
18	2002	3,900,000	20,530	5,722,948	22,911	1,467	1,116
19	2003	3,900,000	14,850	5,371,428	16,160	1,377	1,088
20	2004	3,900,000	15,000	5,734,717	17,000	1,470	1,133
Prosek		4,611,182	22,269	6,865,858	25,563	1,489	1,148

Извор:Податоците за светското производство на тутун за годините од 1982 до 1990 се користени од Статистички годишник Југославије за 1978, 1979, 1986-1991. За годините од 1991 до 1997 е користен „Tobacco journal, international 5/97 i Year book, statistics-adresses-brands, p.140. & Tobacco: World Markets and Trade, december, 2001i , & www.fas.usda.gov, а податоците за производството на тутун во Р.Македонија се користени од статистичките годишници на Р.Македонија од 1993 до 2004 година.

*Графикон 1: Производство на тутун во светот (1985-2004 год.)
изразено во тони*

Figure 1: World production of tobacco in the period (1985-200) in tons.

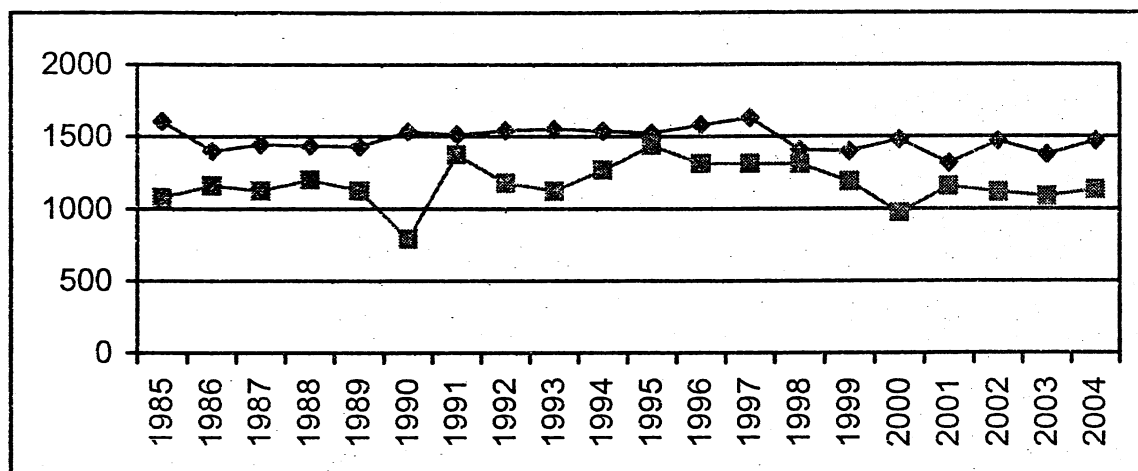

*Графикон 2 Производство на тутун во Р. Македонија (1985-2004 год.)
изразено во тони*

Figure 2 Production of tobacco in R. Macedonia the period (1985-2004) in tons.

Од табела 1 и графиконите 1 и 2 може да се констатира дека производството на тутун во светот, во изминатите 20 години, бележи порамномерен тренд и подобри резултати во однос од она во Р Македонија.

Најразбирлив начин за прикажување на прегледноста на остварените резултати е остварениот принос по единица површина (kg/ha). Просечниот принос на тутун по хектар во последниве 20-тина години (1985-2004 година) во светот изнесува околу 1.489 кг/ха, а во нашата земја околу 1.148 кг/ха. Тоа покажува дека Р. Македонија, согласно просечното производство по хектар, заостанува за околу 23 % во однос на светското производство (графикон 3.).

Графикон 3.-Просечно производство на тутун во светот и Р. Македонија во периодот од 1985 до 2004 година, изразено во kg/ha
Figure 3.- Production of tobacco in World in R. Macedonia the period 1985-2004 in kg/ha

Од графиконот 3 јасно се забележува дека годишниот просечен принос (kg/ha) во Република Македонија бележи изразени или подрастични скокови и падови во однос на истото светско просечно годишно производство.

Во тој поглед, се смета дека, покрај големото влијание што го имаат природните, економските и општествените појави, значајно влијание има и менаџментот на целокупните ангажирани ресурси во сите производствени процеси на тутунот.

АКТУЕЛНИ СОСТОЈБИ НА ТУТУНОПРОИЗВОДСТВОТО ВО ЕВРОПСКАТА УНИЈА

Во земјите од ЕУ начинот на одгледување тутун сè уште е трудоинтензивен и, во најголем обем (околу 80 %), се заснива на семеен бизнис рамки, претежно во фармерски вид.

Фармите, во просек, се мали, па така и приходите на производителите на тутунот се помали во споредба со приходите на производителите на други производи. Заради стимулација фармерите на тутун добиваат производни премии коишто од 1993 година, постојано се намалуваат.

Во 2000 година во ЕУ имаше вкупно 79.510 фарми со тутун, што претставува само 1,3 % од сите фарми во ЕУ. Овие тутунски холдинзи најмногу беа концентрирани во Грција (64 % од сите ЕУ холдинзи), па во Италија со учество од 21 %.

Тутунските фарми, вообичено се мали. Речиси 60 % од фармите (тутунските холдинзи) се под 5 ха, додека над 18 % од нив се 5-10 ха. Ваквата големина на тутунските холдинзи ја ограничува можноста за развивање диверзификациско производство (на други земјоделски производи). Без разлика што се забележува незначително покачување на тутунските хектари по холдинг (од 1,4 ха во 1990 година на 1,6 ха во 2000 година), сепак, основна констатација е дека во ЕУ сè уште постојат огромен број тутунски холдинзи со многу мала површина, особно во Грција, Шпанија, Португалија и Италија.

Тутунскиот сектор вработува голема работна сила, па така 126.070, AWU (работни единици годишно) ангажираат околу 212.960 лица, што одговара на 2,4 % од вкупно вработените во земјоделскиот сектор на ЕУ. Најголемиот дел од работно ангажираните лица се од сезонски карактер.

Од земјите-членки на ЕУ-производители на тутун, може да се забележи дека Грција е најголем вработувач на работна сила со своите 79.230 работни единици (AWU), а по неа следи Италија со 23.120 работни единици. Така, овие две земји - производители на тутун - членки во ЕУ ангажираат околу 81 % од вкупната работна сила вработена во тутунското стопанство.

Во основа, семејниот труд е доминантен во тутунопроизводствениот сектор и тој учествува со 80 % од вкупната работна сила во овој сектор.

Трудоинтензивноста или големата ангажираност на работната рака во тутунскиот сектор произлегува од тоа што производството на тутун е активност, при којашто техничките причини го ограничуваат нивото до коешто може да се механизира одгледувањето на тутун.

Старосната структура на тутунските фармери е многу висока и таа покажува дека над 53 % од нив се на возраст над 55 години. Исто така, повеќе од 90% од фармерите (или ангажираните менаџери во некои фарми) во Грција, Португалија, Италија и Шпанија имаат

само практично искуство. Процентот на земјоделски оспособените производители е највисок во Франција.

Речиси 75 % од фармерите за производство на тутун се мажи.

Имајќи предвид дека тутунопроизводството има нагласено економско и социјално значење, а истовремено е соочено со голема антипропаганда, по предлог на ресорната Комисија на Европскиот парламент и мислењето на Комитетот за економски и социјални прашања при ЕУ, Советот на Европа препорача: натамошниот развој на оваа дејност да се одвива со постепено „пренасочување на производството на тутун на други култури“².

ПРОБЛЕМИ И МОЖНОСТИ ЗА РАЗВОЈ НА ТУТУНОПРОИЗВОДСТВЕНИОТ СЕМЕЕН БИЗНИС

Наследените проблеми со производството на тутун на ниво на семеен бизнис особено се рефлектираат во агрономската и организациската заостанатост во однос на состојбите во светот, што се гледа и од претходно презентираниите квалитативни и квантитативни показатели.

Присутната заостанатост се должи на користењето застарена техничка опрема, технологија, недоволно истражен пазар, несоодветна просторна разместеност, раситнетност на индивидуалните тутунопроизводители и користењето мали површини земја (просечно околу 0,4 ха по тутунопроизводител, за последниве дваесетина години), недоволната и ненавремената примена на агротехничките мерки (особено наводнувањето), слабата кооперативност со советодавните служби од тутунските претпријатија, немањето доволно финансиски средства и друга техничка опрема на производителите, како и слабата посветеност на производството на тутун, односно и низа многу други производни нерационалности.

Без разлика на многубројните проблеми што се јауваат се смета дека бизнис дејноста - производство на тутун има големо економско и социјално значење за населението, што се одразува преку можноста за остварување определен стабилен приход на тутунопроизводителите, ангажираност (вработување) на поголем број членови од семејството и можност за развивање

² COUNCIL REGULATION fixing the premium and guarantee thresholds for leaf tobacco by variety group and Member state for the 2002, 2003 and 2004 harvests and amending Regulation (EEC) No 2075/92, Brussels, 21.11.2001 COM (2001) 684 final 2001/0276 (CNS).

претприемнички активности за производство на други земјоделски култури или вршење услужни дејности.

Со подобар организациски приод и поголема посветеност врз процесите на производството на тутун, постојат реални можности за развивање семеен бизнис било од фармерски вид или развивање мали претпријатиеја со основна дејност - производство на тутун и со придружни дополнителни дејности.

ИСТРАЖУВАЧКИ СОГЛЕДУВАЊА

Истражувањата покажаа дека кај добро организираното фармерско производство на тутун се забележуваат позитивни ефекти, како во квантитетот на произведениот тутун, така и во квалитетот и осовременувањето на самиот процес на производство и тоа преку намалување на времето за изведување на самите операции.

Особено високи продуктивни ефекти се постигнуваат во процесот на подготовката на тутунот за сушење, опфаќајќи ги операциите на берење и нижење на тутунот. Додека овие операции кај рачното нижење на тутунот траат многу долго, кај машинското нижење на нива (берење, редување во касетки и нижење) времетраењето евидентно се намалува, при што продуктивноста на трудот се зголемува, речиси двојно³.

Генерално, пак, организираното фармерско производство на тутун овозможува подобрување на квалитетот на производството на тутун во севкупниот негов процес.

³ М.Смоквоски, Т. Мицески, С.Стојкоски „Improvement of tobacco quality production through organized farm production, with special reference to the processes for tobacco curing" Јубилејна научна конференција с меѓународно учество, 60 години ИТИП, Институт по тјтјна и тјтјневи изделия, Пловдив, Р. Балгарија, 2005 (стр. 391-401)

РАЗВИВАЊЕ НА ТУТУНОПРОИЗВОДСТВЕН СЕМЕЕН БИЗНИС

Со оглед на тоа што Р. Македонија располага со поволни природни, климатски и други услови, секој тутунопроизводител, доколку има желба, може слободно да размислува за зголемување на тутунопроизводството и негово позиционирање на ниво на семеен бизнис, од фармерски или друг облик, а притоа имајќи ја предвид и грижата за животната средина.

Натаму се прикажани неколку поважни аргументи што имаат директно влијание врз можноста за развивање производствен бизнис. Имено:

1. тутунот е земјоделско-индустриска стока со којашто легално се тргува и, погледнато од глобални рамки, е во постојана активна побарувачка;
2. тутунот се одгледува и на почви што се одликуваат со ниска плодност за многу други други земјоделски култури;
3. на многу површини каде што тутунот се одгледува, во претходната или наредната реколта, се одгледувани житни култури, што е од корист, заради природно ѓубрење на почвата со распаѓањето (разложувањето) на остатоците на тие растенија;
4. тутунот е погоден за одгледување и на површини до коишто патиштата не се погодни за транспортирање други кабасти култури;
5. тој е помалку расиплив производ, за разлика од поголем број други култури и може подолго да се чува, со преземање мерки на контрола и заштита;
6. се карактеризира со стабилни цени;
7. во принцип, продажбата е гарантирана и цените се договорни и детерминирани на слободни аукции;
8. неговиот откуп, обично, се плаќа во готово (во кеш, веднаш) или многу кратко по откупувањето;
9. иако површините под тутун на тутунопроизводителите генерално се мали, сепак, нивниот принос, при подобра посветеност на производството, обезбедува доволен семеен приход;

10. произведувањето (одгледувањето) на тутун е атрактивно за секое семејство, доколку има обезбедено финансиска помош, техничка опременост, транспорт и услови за складирање;

11. тутунопроизводствените фармери ќе работат поуспешно, доколку развијат фармерски систем со вклучување на производството на други житни култури или одгледување животни, како дополнителни дејности;

12. обезбедениот приход од произведениот и продадениот тутун, придонесува за подобрување на квалитетот на живеењето и дејствува воспитно (поучно) врз младите во стекнувањето работни навики и, на определен начин, обезбедува средства за здравствено и социјално осигурување на тутунопроизводителите во руралните подрачја.

Покрај овие погодности треба да се знае дека тутунопроизводството бара големо искуство, стручно знаење, примена на фармерска техника, а притоа треба да се имаат предвид следниве карактеристики:

- > производство на квалитетни сорти тутун, согласно барањата на купувачите;
- > ефикасно и ефективно работење на организацискиот субјект (фармата, малото претпријатие и сл.), каде на полесен начин ќе се идентификуваат настанатите и потенцијалните проблеми и на ефикасен начин ќе може да се решаваат;
- > подигнување на мотивираноста и задоволството во работењето од страна на вработените (ангажираните) лица;
- > поцелосно и поактивно користење на техничко-технолошките придобивки, поголемо користење на средствата и механизацијата што во голема мера, го заменуваат физички вложениот труд и го намалуваат времето за производствените операции и процеси и сл;
- > одржување на квалитетот на производството на тутун и развивање цврсти договорни односи за откуп на сувиот тутун;
- > постигнување постојано подобрување на перформансите на организацискиот субјект во остварувањето на целите;
- > континуирано развивање на истражувачки, едукативни и советодавни активности за подигнување на квалитетот на тутунот, а со тоа и задоволството на купувачите;
- > водење грижа за континуирано унапредување на севкупниот квалитет во работењето;

- > интегрирање на економските и еколошките цели, т.е. зголемување на приходот и водење грижа за зачувување на животната средина, преку јавно декларираната политика за тоа;
- > развивање можности за создавање алтернативни (комбинирани) приходи, преку проширување на производството на тутун и со други дополнителни производи или услуги во еколошкој здрава средина;
- > воспоставување систем за следење на остварувањето на поставените цели, преку мониторинг, анализа на податоци, интерни проверки и др.

Само со ваков природ тутунопроизводителите ќе можат да го оправдаат производството на тутунот којшто заедно со кафето и алкохолот, спаѓа во групата т.н. секојдневни куќни дроги⁴, но без заборавање да се подигнува на неговиот квалитет, да се минимизира штетните ефекти по здравјето на луѓето и околината и негово надополнување со производство на други култури.

ЗАКЛУЧОК

Следејќи ги современите услови на стопанисување во светот и имајќи ги предвид поставените стандарди во европската интеграција и Р. Македонија е обврзана за развој и на тутунопроизводството и негово подигнување на повисоко ниво.

Во согласност со расположливите природни, економски и социјални аспекти во Р. Македонија постојат реални можности за развивање современ семеен бизнис од областа на производството на тутун.

Специфичноста на тутунопроизводниот семеен бизнис обрзува да се води грижа не само за производствените резултати, туку и за зачувувањето на животната средина.

⁴ Bruno Bisio, „PSICHE E DROGA“, Bulzoni, Editore, Roma, 1976, p. 285

[1] Brown, A.B., Suell, W.M. & Tiller, U.H. 1999. The changing political environment for tobacco – implications for southern tobacco farmers, rural economics, taxpayers and consumers. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 31(2): 291-309.

[2] Bruno Bisio, „PSICHE E DROGA", Bulzoni, Editore, Roma, 1976

[3] COUNCIL REGULATION fixing the premium and guarantee thresholds for leaf tobacco by variety group and Member state for the 2002, 2003 and 2004 harvests and amending Regulation (EEC) No 2075/92, Brussels, 21.11.2001 COM (2001) 684 final 2001/0276 (CNS).

[4] CORESTA Information Bulletin-Bulletin d'information. Coperation Centre for Scientific Research Relative to Tobacco-Centre de cooperation pour les reshershes scientifiques relatives au tabac, Paris, 1994 -3/4, 1994

[5] Fishler F. Quality of life in rural areas: Building on the Leader experience, 1 st Leader+observatory European Seminar, Brussels, 25 th October 2004

[6] Fishler F. Promoting dialogues with society as a whole: Farmers' responsibility withen a global society, Participation in COPA/COGESA Presidiu/Annual Congres of European Agricultural, Brussels, 5 th October 2004

[7] Fulmer M. Robert, The new management, Falmer M.. Robert Noviot menaxment, SKAJ, Agencija, Skopje, 1995 god.

[8] Lister R.Bitel, The Kej to Management Success, Alexander Hamilton, Institute Incorporated, 1984

[9] Shester E., Mananging for word-class quality, Marcel Dekker, New York, 1992